

บทที่ 2 นาฏศิลป์ไทย

คำว่านาฏศิลป์แต่เดิมเรียกอย่างสามัญว่า “การละเล่น” หรือเรียกว่า “ร้องรำทำเพลง”¹ ต่อมาจึงมีการใช้คำว่า “นาฏศิลป์”

ความหมายของคำว่า “นาฏศิลป์”

คำว่า “นาฏศิลป์” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 กล่าวว่า นาฏศิลป์ น. หมายถึง ศิลปะแห่งการละครหรือการฟ้อนรำ (ส)²

ส่วนคำว่า “นาฏศิลป์” ไม่ได้มีกล่าวไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 มีกล่าวแต่คำว่า “นาฏย-” (แบบ) ว. เกี่ยวกับการฟ้อนรำ ,เกี่ยวกับการแสดงละคร เช่น นาฏยศาลา (ส.)³

ในหนังสือเรื่องการละครเพื่อการศึกษา (นาฏศิลป์ ป.ม.) โดยเต็มสิริ บุญยสิงห์ เจือ สตะเวทิน ให้ความหมายคำว่า “นาฏศิลป์” ว่า ศิลปะการละครและฟ้อนรำ⁴

ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร นายอาคม สหายาคม ได้ให้ความหมายคำว่า “นาฏศิลป์” ว่าต้องแยกความหมายของคำนี้ ดังนี้ “นาฏยะ” หมายถึงการร่ายรำของโขน-ละคร-ฟ้อน และ ระบำ”⁵

¹ ธิดา โมสิกรัตน์, จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ “นาฏศิลป์ หนึ่งใหญ่ โขนและละครไทย,” เอกสารการตอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย 12305 หน่วยที่ 11-15 (นันทบุรี: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533), หน้า 76.

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2530), หน้า 437.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 438.

⁴ เต็มสิริ บุญยสิงห์, เจือ สตะเวทิน, การละครเพื่อการศึกษา (นาฏศิลป์ ป.ม.) (ม.ป.ท. : องค์การค้ำของครูสภา, 2526), หน้า 96.

⁵ รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สหายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร (ม.ป.ท. : กรมศิลปากร, 2525) (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายอาคม สหายาคม วันพฤหัสบดีที่ 9 ธันวาคม พุทธศักราช 2525 ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม), หน้า 29.

ส่วนคำว่า “ศิลปะ” หมายถึงสิ่งที่มนุษย์เราได้ประดิษฐ์คิดขึ้นหรือปรุงแต่งจากธรรมชาติให้แลดูสวยงามกว่าธรรมชาติได้สร้างสรรคไว้⁶ ฉะนั้นคำว่า “นาฏศิลป์” จึงพอสรุปได้ว่า หมายถึง การร่ายรำในสิ่งที่มนุษย์เราได้ปรุงแต่งจากธรรมชาติให้สวยงามคงงามขึ้น แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงแต่การร่ายรำเพียงอย่างเดียว จะต้องมีคนตรีเป็นองค์ประกอบไปด้วย จึงจะช่วยให้สมบูรณ์แบบตามหลักวิชานาฏศิลป์⁷

ความหมายของคำว่า “นาฏศิลป์” พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีอธิบดีกรมศิลปากร กล่าวว่ นาฏศิลป์ นั้น กล่าวอย่างกว้างมี 2 ชนิด⁸ คือ การแสดงเรื่องเช่นละครชนิดหนึ่ง และการแสดงบทเพื่อนรำหรือที่เรียกว่าระบำอีกชนิดหนึ่ง

นอกจากนี้คำว่า “นาฏศิลป์” นายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีอธิบดีกรมศิลปากรได้ให้ความหมายไว้หนังสือเรื่องศิลปะละครคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทยว่า คือความชำนาญในการละครเพื่อนรำ⁹ นาฏศิลป์คือการร่ายรำที่มนุษย์ได้ปรุงแต่งจากลีลาตามธรรมชาติให้สวยงามคงงาม โดยมีคนตรีเป็นองค์ประกอบในการร่ายรำ¹⁰

นาฏศิลป์หมายถึง ศิลปะในการละครก็จริงอยู่ แต่เมื่อพูดถึงนาฏศิลป์ไทยแล้วจะต้องตีความหมายกว้างขวางออกไปถึงศิลปะอื่นๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นละครไทยด้วย เนื่องจากละครไทยมีทั้งละครรำ ละครร้องและละครพูด ฉะนั้นนาฏศิลป์ไทยจึงต้องหมายถึง ระบำ รำ เต้น การแสดงเบ็ดเตล็ด การเล่นเกมของหลวง ฯลฯ ที่อาจจะนำมาสอดแทรกอยู่ในละคร หรืออาจจะตัดตอนออกไปจากละคร นำไปเป็นการแสดงเบ็ดเตล็ดเป็นชุด ๆ ไปก็ได้

⁶ รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สหายคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร (ม.ป.ท. : กรมศิลปากร, 2525) (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายอาคม สหายคม วันพฤหัสบดีที่ 9 ธันวาคม พุทธศักราช 2525 ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม), หน้า 31.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

⁸ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, นาฏศิลป์ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2507) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชเพลิงศพคุณครูชิต พุ่มรุทกา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 13 กรกฎาคม 2507), หน้า 13.

⁹ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2. (ม.ป.ท. : กรมศิลปากร, 2531), หน้า 1.

¹⁰ ธิดา โมสิกรัตน์, จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ “นาฏศิลป์ หนึ่งใหญ่ โชนและละครไทย,” เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย 12305 หน่วยที่ 11-15, หน้า 76.

นาฏศิลป์แต่เดิมเรียกอย่างสามัญว่า “การละเล่น” หรือเรียกเป็นชื่อรวมว่า “ร้องรำทำเพลง” ต่อมาจึงบัญญัติคำใช้เรียกรวมว่า “นาฏศิลป์” คำนาฏศิลป์เป็นศัพท์บัญญัติในระยะเดียวกับคำ ดุริยางคศิลป์ วรรณกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ นำมาใช้ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2¹¹ ในช่วงที่ละคร โขน และฟ้อนรำ เสื่อมความนิยม โดยเห็นว่าล้าสมัย เนื่องจากไทยหันไปนิยมแบบแผนวัฒนธรรม ของตะวันตก คำนาฏศิลป์จึงเป็นคำที่ช่วยเสริม และเน้นให้เห็นคุณค่าของศิลปะการร่ายรำของ โบราณ โดยนำมาใช้คู่กันเป็นนาฏศิลป์ละคร นาฏศิลป์โขนและนาฏศิลป์ฟ้อนรำ

นอกจากคำว่า นาฏศิลป์แล้ว ควรจะได้กล่าวถึงความหมายของอีกคำหนึ่ง ซึ่งมักจะ ปรากฏใช้คำนี้ในเอกสารประวัติศาสตร์ เช่น พงศาวดาร กฎมณเฑียรบาล คือคำว่า “มหรสพ” เนื่องจากมีความหมายเดียวกับนาฏศิลป์

2.2 ความหมายของคำว่า “มหรสพ”

คำว่า “มหรสพ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 กล่าวว่า มหรสพ หมายถึง การเล่นรื่นเริง มีโขนละครหรือสิ่งที่คล้ายคลึงกัน¹²

ดังนั้น นาฏศิลป์ ซึ่งหมายถึงศิลปะแห่งการละครหรือการฟ้อนรำ จัดเป็นมหรสพตาม ความข้างต้น เป็นการเล่นรื่นเริงที่ฉลองในงานพิธีต่างๆ ถ้าเป็นงานพิธีของพระมหากษัตริย์ ก็จะ สมโภชในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งควรเข้าใจความหมายของคำสองคำคือ สมโภช กับ พระราชพิธี

2.3 ความหมายของคำว่า “สมโภช”

คำว่า “สมโภช” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า น. การกินร่วม, การเลี้ยงอาหาร; งานเลี้ยง, งานฉลองในพิธีมงคลเพื่อความยินดีร่าเริง เช่น งานสมโภช กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (ใช้เฉพาะแต่ในงานพระราชพิธีเท่านั้น)¹³

¹¹ ธิดา โมสิกรัตน์, จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ “นาฏศิลป์ หนึ่งใหญ่ โขนและละครไทย,” เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย 12305 หน่วยที่ 11-15, หน้า 76.

¹² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 628.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 784.

2.4 ความหมายของคำว่า “พระราชพิธี”

พระราชพิธี คือ พิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามกำหนดที่เป็นแบบแผนราชประเพณีสืบมาแต่โบราณ หรือการพระราชพิธีที่ทรงพระราชดำริ มีพระราชประสงค์ให้จัดทำขึ้น¹⁴

2.5 แบบแผนของนาฏศิลป์ไทย

นาฏศิลป์ไทยหรือที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่า กระทบการพ็อนรำ มีแบบแผน 2 อย่างคือ¹⁵

1. กระทบพ็อนรำของประชาชนในพื้นที่เมือง เช่น รำซุย รำเล่นแม่ศรี รำเพลงเกี่ยวข้าว เป็นกระทบแบบรำของชนชาติไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์
2. กระทบรำที่ใช้ในการพิธี เช่น ระบำ โขน ละคร ได้แบบอย่างมาจากอินเดีย พวกพรหมณ์ที่เข้ามาเป็นครูอาจารย์ของชาวไทยแต่โบราณ นำแบบแผนเข้ามาฝึกหัดให้ เพราะชาวอินเดียถือว่าการพ็อนรำเป็นของพระเป็นเจ้าได้ทรงคิดประดิษฐ์ขึ้น แล้วสั่งสอนแก่นมนุษย์ให้พ็อนรำเพื่อเป็นสวัสดิมงคล

2.6 นาฏศิลป์และมหรสพที่ปรากฏตามหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์

นาฏศิลป์และมหรสพมีปรากฏตามหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และวรรณกรรมมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยลงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ที่จะได้กล่าวเป็นสมัยและยกตัวอย่างพอเป็นสังเขปดังนี้

¹⁴ สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2536), หน้า 61.

¹⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ประวัติการพ็อนรำ,” หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนดนตรีและนาฏศิลป์ไทย (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515), หน้า 14.

สมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัยปรากฏตามศิลาจารึกหลักที่ 8 หรือศิลาจารึกเขาสมนนภูฏ จังหวัดสุโขทัย กล่าวถึงพระเจ้าลิไทหรือพระมหาธรรมราชาที่ 1 ได้จำลองรอยพระพุทธรูปจากเขาสมนนภูฏในประเทศลังกาเมื่อ ม.ศ. 1281 (พ.ศ. 1902) ปรากฏคำจารึกด้านที่ 2 เรื่องทำการสักการะบูชาในเวลาที่ได้เห็นรอยพระพุทธรูปที่ขึ้นบนเขาสมนนภูฏ มีการกล่าวถึงนาฏศิลป์ ดังนี้¹⁶

“... หมากขันพูนู-
 ซาพิลม¹⁷ ระบำเดิน
 เล่นทุกฉัน¹⁸
 ... ด้วยเสียงอัน
 สาธุการบูชาอิ-
 กศุริยาพาทยพิ-
 ณษ์องกลองเสียง
 ดังสิพอดังดิน
 จักหล่มอันไซริ¹⁹”

จะเห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัยมีนาฏศิลป์ ประเภทระบำ

สมัยอยุธยา

หลักฐานที่กล่าวถึงนาฏศิลป์และมหรสพต่างๆ ปรากฏตามหลักทางประวัติศาสตร์มีดังนี้
 ในกฎมณเฑียรบาล ประกาศใช้ จ.ศ. 720 (พ.ศ. 1901) สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังปรากฏตามหมายเลขกฎที่ 45 กล่าวถึงการคล้องช้าง เมื่อคล้องช้างได้แล้วเฉลิมฉลองด้วยมหรสพ ดังข้อความว่า

¹⁶ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 (ม.ป.ท. : คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หน้า 115.

¹⁷ พิลม หมายความว่า อภิรมย์

¹⁸ ทุกฉัน หมายความว่า ทุกอย่าง

¹⁹ พอดังดินจักหล่มอัน หมายความว่า เพียงดังดินจักถล่มนั้น

“ถ้าวางแถมมีพบมิเหนไทยโขมคแถขุนโขลงใส่กัถงจำเดิรป่าหา 3 ปี เมื่อพบแล้วจะชักนำให้ทำพิธี 7 วันแล้วจึงเอาด้ายตีบาศทรงบาท เมื่อคล้องติดหนัง 8 โรงรำ 8 โรง สมโภช 7 วันเหล่านมหรสพ 15 วัน จึงเอาลงขนานเหล่านรารวดมาถึงพระนครแถมเมื่อถึงพระนครแล้วเล่นมหรสพสมโภชอีก 15 วัน”²⁰

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า เมื่อคล้องช้างแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้มีนาฏยศิลป์และมหรสพสมโภชเป็นเวลา 15 วัน ตั้งแต่จากป่า เดินทางเข้ามาถึงพระนคร และเมื่อถึงพระนครแล้วมีการสมโภชอีก 15 วัน

ในกฎหมายเข็ยรบาล ยังมีกล่าวถึงพิธีปิดเสด็จของพระนคร มีนาฏยศิลป์ปรากฏในพิธีนั้นด้วย ดังปรากฏตามหมายเลขกฎที่ 139 ดังข้อความว่า

“อนึ่งวิวาทคาบตีฟันแทงกัน ให้โลหิตตกในพระราชวังก็ดี แลหญิงสาวใช้ทาสผู้ใดคลอดหรือแท้งลูกในพระราชวังก็ดี ท่านให้มันพลีวังท่าน ให้ตั้งโรงพิธี 4 ประตูโบศรี 4 สำหรับ บัด 5 ชั้น 4 อัน ใ้ประตูละคู่ ใ้ห้วงด้ายหรือคา รอบพระราชวัง นิมนพระสงฆสวดพระพุทธรมนต์ 3 วัน ให้หาซีพ้อพราหมซึ่งรู้พิธีกรรมมากระทำบวงสรวงตามทำเนียม ให้มีระบำรำนเต้นพินพาท้องกลองดุริยคลลตรีประโคมทั้ง 4 ประตู กรั้นเสร็จการพิธีแล้วจึงให้เอาไ้กันนั้น ไปปล่อยเสียนอกเมืองให้มันภาสะเนียดจัญไร โภยอุปีทว ไปให้พ้นพระนครท่าน”²¹

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในพิธีปิดเสด็จพระนครนอกจากพิธีบวงสรวงตามธรรมเนียมแล้ว มีนาฏยศิลป์ระบำและเต้นพร้อมทั้งดุริยางค์ประโคมประตูเมืองทั้ง 4

ในกฎหมายเข็ยรบาล ได้กล่าวถึงพระราชภารกิจและบุคคลที่เกี่ยวข้องในพระราชภารกิจ ดังปรากฏตามหมายเลขกฎที่ 147, 148 ซึ่งมีกล่าวถึงผู้ที่เกี่ยวข้องนาฏยศิลป์ ดังข้อความว่า

²⁰ กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531), หน้า 43.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-61.

“เสด็จราชานุกิจดاناเทวี เสด็จพระที่นั่งแล้วพระสนมเองงานพระศรี
 สุธารศัพพีณี ถัดมาสมเด็จพระภรรยาเจ้าทั้งสอง เข็มขลิบเบาะกำมณี 7 ถิ่น ถัด
 นั้นแม่ขั้วทั้งสอง พระราชเทวีพระอรรคชายาเบาะ 3 ถิ่น ถัดมาลูกเธอ เอกหรือ
 โท เข็มขลิบเสื้อ ขลิบ พระราชนัดดาเอกโทเสื้อขลิบ แม่เจ้าแลขแม่ออกโรง 16
 ขแม่พัทธยา 16 ขแม่เอางาน 24 ขแม่วัน 7 ขแม่พาสศึกษา 20 ขแม่เสก 20 ขแม่ที่
 16 นางกำนัล 32 นางระบำ 48 ออกเจ้าในวัง 4 ออกเจ้านอกวัง 4 สนองพระโอบนุ
 เอกนั่งหน้า เมื่อเจ้าสนองพระโอบนุนั่งหน้าขแม่

เงินยงออกเจ้าธรรมา เมียนา 10000 แลนา 5000 แลนา 3000 เมียหัวเมือง
 เทียรจ่านายเรือลูกเธอนายเรือนหลานเธอ โขลอนออกโรงโขลอนรวมแลนayarระบำ
 ถือระบำ”²²

นอกจากนี้ในกฎมณเฑียรบาล ยังกล่าวถึงพระราชพิธีต่างๆ ในแต่ละเดือน เดือน 5 การพระ
 ราชพิธีเบญจสกลดเจดาร์ออกสนาม ดังปรากฏตามหมายเลขกฎที่ 157, 158 กล่าวถึงนาฏยศิลป์
 มหรสพ ดังข้อความว่า

“ในพระบันชรสิ่งมนั้ตั้งเสาดัศร 9 ชั้น 7 ชั้น 6 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น 2 ชั้น แล
 ชั้นหนึ่ง บั้วหางยันเงินยันทองยันนาก ที่นั่งสมเด็จพระพุทธเจ้าเพียงฝ่าย
 ซ้าย ที่นั่งสมเด็จพระอุปราชหน้าทิมดาบสูงสองศอก หลังกาลายชกบมีม่าน 4 ลาด
 พนัก พระราชกุมารกินเมือง สูงศอกเทียบหลังคาพลาบดลาด พระราชกุมารเยาว
 ราชเพียงสูงเทียบหนึ่ง พระราชนัดดาทั้งปวงหน้าหลัง พระอาลักษณ์ยืนเคียงสูง 10
 ศอก วงฝั้วรัตบัศสนองพระโอบนุนั่งถัดอาลักษณ์ ขุนราชนั่งฉานหว่างเปล้า หัวพัน
 ทั้ง 4 นั่ง หว่างหัวทิมดาบต่อกัน นายรองนั่งด้วยอินทเกริหรัทิกอินฉาน ระบำซ้าย
 ขวาหม่ง ครุ่ม 3 ยกเมื่อแรกเสด็จหม่งครุ่ม ขแม่เมื่อเฉียง หม่งครุ่มมหาดเล็กเมื่อ
 เอยนสรพรพิลา

เมื่อแรกเสด็จออกห่อช้าง วันแทะวัวชน กระบือชนชุมพาชนข้างคนชน
 ปรบไก่อ่ คลิชงโคนปล้ำมวยตีตั้งฟันแย่งเชิงแวงแล่นกลดตีม้า รุ่งแล้วนาถิกาหนึ่ง

²² กฎหมายตราตามดวง , หน้า 65-66.

ข้างเข้ายื่นกระบวนในสนาม สองนาฬิกาเอาข้างเข้าที่บรามลูกขุนชุมตีหรัทีกลาหนึ่ง
เอาข้างออกยื่นที่เบิกลูกขุน ทั้งพระตำอาจ 3 นาฬิกาตีหรัทีก 2 ลา เสด็จหออพระเบิก
พระราชกุมารพระราชนัดดาเรียกพระราชนทร 4 นาฬิกาตีหรัทีก 3 ลา เสด็จถึง
พระที่นั่ง พระอาลักษณ์ขึ้นสนองพระโอบธุขุนราชหัวพัน เข้านั่งที่ชนกลอนสนาม
ห้ามผู้คน เชิญเสด็จพระพุทธเจ้าเสด็จพระที่นั่ง ดีห้าลาเสด็จออกเบิกราชกุลถวาย
บังคมตี 7 ลา เรียกม้าพ่อช้าง ระเบงซ้ายขวา รำดาบซ้ายขวา ระบำออกหม่งครุ่ม
หัวพานนำหม่งครุ่ม หน้ากลองตีไม้พุงหอก เล่นแพนยิงธนูปลายไม้ลอดบ่วง ใต้
เชือกหนังตีหรัทีกเก้าลา ยกข้างเฉียงหม่งครุ่ม ชมแม่แล้วคลีขงโคน ถ้ามีแขกเมือง
เฝ้าแลเสด็จทรงคลีม้าใช้ สมเด็จพระพุทธเจ้า สมเด็จพระพรหมเมศวรเจ้า
พระราชกุมารนา 10000 เอกโทนา 5000 หัวเมืองราชกุล ขุนม้าทั้ง 4 ขุนราชชัก
โคน ถ้าทรงศีลเจ้าพญาชักโคนฯ จบสนามใหญ่”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในพระราชพิธีเสด็จสถลเจตรออกสนาม มีการ
แสดงนาฏยศิลป์ และการแสดงที่นับเนื่องในนาฏยศิลป์ คือ ระบำ หม่งครุ่ม ระเบง รำดาบ

ครั้นเดือน 11 อาสยุสแข่งเรือ ในกฎมณเฑียรบาลกล่าวว่ามี การแสดงนาฏยศิลป์ในพระราช
พิธีนี้ ดังปรากฏตามหมายเลขกฎที่ 163 ดังความว่า²³

“เดือน 11 การอาสยุสพิธี มีหม่งครุ่มซ้ายขวาระบำหรัทีกอินทเรีคนตรี
เข้าทรงพระมหามงกฎราชาประโกล กลางวันทรงพระสุพรรณมาลา เอ็นทรงพระ
มาลาสุกหรั้าสภักชมภู สมเด็จพระอรรคมเหษีพระภรรยาทรงพระสุวรรณมาลา
นุ่งแพรกลางทองทรงเสื่อ พระอรรคชายาทรงพระมาลาบนุ่งแพรคารากรทรงเสื่อ
ลูกเรือหลานเรือทรงศิริเพศมวยทรงเสื่อ พระสนมใส่สนองเกล้าสภักสองบำ
สมรรถไชยเรือต้น สรมุกขเรือสมเด็จพะอรรคมเหษี สมรรถไชยไกรสรมุกขนั้น
เปนเรือเสี้ยงทวย ถ้าสมรรถไชยแพ้ใช้ เข้าเหลี้ยเกลืออ้อม สุขเกษมเปรมประชา ถ้า
สมรรถไชยชำนะใช้จะมียุข”

²³ กฎหมายตราสามดวง, หน้า 67.

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในพระราชพิธีอาสาสูสแข่งเรือมีการแสดงนาฏศิลป์ และการแสดงที่นับเนื่องในนาฏศิลป์ คือ ระบำและหม่งครุ่ม

ครั้นเดือน 12 มีพระราชพิธีจองเปรียงลชชุดลอยโคม ในกฏมณเฑียรบาลกล่าวว่ามี การแสดงนาฏศิลป์ ประกอบพระราชพิธี ดังปรากฏตามหมายเลขกฏที่ 164 ดังข้อความว่า²⁴

“เดือน 12 การพิชิตรองเปรียง ลชชุดลอยโคม น้ำลงน้ำ ตั้งระทาคอกไม้ใน พระเมรุ 4 ระทา หน้า 2 โรง เสด็จลงเรือเบญจา 5 ชั้น พระที่นั่งชั้น 4 นั้น สมเด็จ พระอรรคมเหษีแม่หัวเจ้าเมืองชั้น 3 ลูกเรือชั้น 2 หลานเรือชั้นหนึ่ง พระสนมหม่อม งามภูใต้สุกหรั้ประธิบทั้ง 5 ชั้น เรือปลาลูกขุนเฝ้าหน้าเรือเบญจา เรือตะเข้แถมทั้ง สองข้าง ซ้ายขวาคนตรีขวามโหรี ตั้งเรือเอนเปนตั้งแพนโคมทุกลำ ถ้าเสด็จลงเป่า แตรโห้ 3 ลา เล่นหนังระบำ เลี้ยงลูกขุนแลฝ่ายใน ครั้นเลี้ยงแล้วตัดลมอแก้เอน โห้ 3 ลา เรือเอนตั้งแพนแห่ ตัดลมอลอยเรือพระที่นั่งถ่วงลงไปส่งน้ำ ครั้นถึงพุทไท สวรรคจุดคอกไม้เล่นหนัง เสด็จลงเรือสมรรถไชย กับสมเด็จพระภรรยาเจ้าทั้ง 4 ลูกเรือหลานเรือ พระสนมลงเรือประเทียบขึ้นมาข้างเกาะแก้ว”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในพระราชพิธีจองเปรียงลชชุดลอยโคม มีการแสดงนาฏศิลป์ คือ หนัง หนังในที่นี้คงหมายถึงหนังใหญ่

นอกจากพระราชพิธีในเดือนต่างๆ ในกฏมณเฑียรบาลยังกล่าวถึงพระราชภารกิจในเดือน 11 มีการแสดงนาฏศิลป์ด้วย ดังปรากฏตามหมายเลขกฏที่ 170 ดังข้อความว่า²⁵

“เดือนแรม ๑๑ ค่ำ ลูกขุนแต่นา ๑๐๐๐๐ ลงมาถึงนา ๑๐๐๐ ถวายบังคม สมโภช แม่หัวพระที่ ๓ วัน แรม ๑๔ ค่ำเอาราชยานแลพรหม ๑๖ มารับแม่หัว พระพี่เข้าไปในปราสาท รุ่งแล้ว ๒ นาฬิกาเรียกพระราเชนทรยานเทวียนทิพยาน พระยานูมาศ พระราเชนทรเสวตรฉัตร ๘ ชั้นแล ๗ ชั้น ๕ ชั้น ๔๓ ชั้น ๒ ชั้น กิ่งแลพรหม ๓๒ สมเด็จพะอรรคมเหษี ๕ ชั้น ๔ ชั้น ๓ ชั้นกิ่งแลพรหม ๑๖

²⁴ กฎหมายตราตามดวง, หน้า 68.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

เมียนา ๑๐๐๐๐ เอกลักษณ์ ๕๐๐๐ เอกสนองพระโอบอุ้มเดิรหน้าพระภรรยาเจ้า ๓ ชั้น ๒ ชั้น กิ่งแกพรหม ๘ เมียนา ๕๐๐๐ แลออกเข้าเดิรหน้าแม่หั่วเจ้าเมืองซ้ายขวา ๒ ชั้น แลบัวหงายกิ่งแกพรหม ๘ เมียนา ๓๐๐๐ แลขแม่แก่เดิรหน้าแม่หั่วเจ้าพระพี่ เมียบพระบโรหิตถือเทียนทอง เมียบพระเทพราชถือตระพัง เมียบพระยาจักรปานิถือพานเข้าดอก เมียบพระอาทยาถอมิดไพล เมียบพระโหรปราบเข้าสาน ครั้นถึงมณฑลแม่หั่ว เมียบพระโหรปราบเข้าสาน ครั้นถึงมณฑลแม่หั่วพระพี่ แล้วจึงหยุดพระราชนทร หน้าพระราชนทร พระศรีอรรคราชถือพระขรรค์ จึงสนองพระโอบอุ้มจึงลูกเธอหลานเธอจึงพระมาตุราช พระมาตุลาพระอริการบมหาธิบัติ มหาธิบัติหลังพระราชนทร สมเด็จพระอรรคมเหษีเจ้าแล้วจึงพระภรรยาเจ้าซึ่งแม่หั่วเจ้าเมืองซ้ายขวาจึง 12 กำนัล นายแวงสนมรับแต่ดินปราสาทออกมา นายแวงหน้ารับแต่ประคุดกอน้ำออกมา แตรสังขสเดาะผู้หญิง ครั้นเสด็จถึงเข้าพระศพนด้วยแม่หั่วพระพี่ ผทมต้นสรงเสวยทรงพระสุคนธ์สำอางราโชประโภก เสด็จห่อพระแล้วลงพระราชเชนทรเสด็จไปเวียร 9 รอบ ครั้นไปถึงอุทกราชสชชัด แหวนชดทองเงิน เทพดาแลองค์มีคุณทแลอันมีพราหมณอยู่บูชา แลคนปรายเงินให้ทุกคน ครั้นเวียรจรดสมิทแล้วทั้งห้าพระองค์ เสด็จด้วยรองพระบาทเข้าในโรง กุณนึ่งเตียงทองทั้ง 5 พระองค์แล้ว ว่างแบกพานสนานขึ้น พลเทพนำบโรหิตพิราม ให้น้ำสังข มเพชรพิเชดให้น้ำกลด ฝ่ายพระภรรยาเจ้าแม่หั่วเจ้าเมือง ขุนอินทรขุนจันทรตามขวาแบกพานสนานพระเทพราช พระจักรปานิให้น้ำสังข พระธรรมสาคร พระอาทยาให้น้ำกลด ครั้นเสด็จการเสด็จขึ้นพระที่นั่ง เลี้ยงลูกขุนมิหม่งกลุ่มซ้าย ขวาญาติไม้ไต่เชือกหนังเล่นแพนพุงหอกยิงธนู”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากพระราชภารกิจแล้ว จะทอดพระเนตรการแสดงมหรสพ ซึ่งเป็นการแสดงที่นับเนื่องในนาฏศิลป์ คือ หม่งกลุ่ม ญาติไม้ ไต่เชือก เล่นแพน พุงหอก ยิงธนู

นอกจากนี้ในกฎมณเฑียรบาลได้กล่าวถึงพระราชพิธีอินทราภิเศก (การที่พระเจ้าแผ่นดินทำพิธีราชาภิเศกอีกครั้งหนึ่ง) ปรากฏมีการแสดงนาฏศิลป์และมหรสพ ดังข้อความว่า²⁶

²⁶ กฎหมายตราสามดวง, หน้า 71.

“กรพระราชพิธีอินทราภิเศกตั้งพระสุเมรุสูงเส้น ๕ วา ในกลางสนามนั้น พระอินทร์นั่งบนพระสุเมรุ อิศินธรยุคนธรสูงเส้นหนึ่ง กรวิกสูง ๑๕ วา เขาไกรลาส สูง ๑๐ วา ฉัตรทองชั้นใน ฉัตรนาคชั้นกลาง ฉัตรเงินชั้นนอก แลนอกนั้นราชวัด ฉัตรเบญจรงค์ ได้ฉัตรรูปเทพดาขึ้น นอกฉัตรราชวัดรั้วไก่ ฉัตรกระดาดรูปยักษ์คน ธรรม รากษขยขึ้นดินพระสุเมรุรูปคชสีหราชสีหถึงโตกิเลนเขียงผา ช้างโคกระบือ แลเสื่อหมีมีรูปเทพดานั่งทุกเขาไกรลาสรูปพระอิศวรเป็นเจ้าแลนางอุมาภควดี ขอดพระสุเมรุรูปพระอินทรรูปอสูรอยู่กลางพระสุเมรุ รูปพระนารายณ์บันทมสิน ในดินพระสุเมรุ นาค ๗ ศิษะเกี่ยวพระสุเมรุ นอกสนาม อสูรขึ้นนอกกำแพง โรงรำ ระทาดอกไม้มหาดไทป่าเรอห์ สมองพระโอบุธดำรงเอกเป็นรูปอสูร ๑๐๐ มหาด เลกเป็นเทพดา ๑๐๐ เป็นพาลีสุครีพมหาขมภูแลบริวารพานร ๑๐๑ ชักนาคดึกดำบรร อสูรชักหัวเทพดาชักหาง พานรอยู่ปลายหางพระสุเมรุ เหลี่ยมหนึ่งทอง เหลี่ยม หนึ่งนาค เหลี่ยมหนึ่งแก้ว เหลี่ยมหนึ่งเงิน เขายุคนธรทอง อิศินธรรนาค กรวิกเงิน ไกรลาสเงิน รอบสนามนอกตั้งข้างม้า จัตุรงค์พลนา ๑๐๐๐๐ ใส่ศิรเทศหม่มเสื่อนุ่ง แพรเคลรพนา ๒๔๐๐ ลงมาถึงนา ๑๒๐๐ ถือกอกไม้เงินคอกไม้ทองตามตำแหน่ง เข้าตอกคอกไม้ถววยบังคมพราหมณาจารย์ โยคีโภคิอาคาลตบตีวันั่งในราชวัด วันแรกการ อธิภาศในวัน ๒ ราบอันก่อนวัน ๓ สร้างอันก่อนวัน ๔ จบสมิทวัน ๕ ชัก ดึกดำบรรพวัน ๖ ตั้งน้ำสุรามฤตย ๓ ตุ่ม ตั้งข้าง ๓ ศิษมาเผือกอสุภราชครุทธราช นางคาราหน้าฉาน ตั้งเครื่องสรรพยุทธเครื่องข้างแลเชือกบาศ หอกไชยตั้งโคมร ของจ้าว ชูบน้ำสุรามฤตยเทพดาผู้ดึกดำบรร ร้อยรูปพระอิศวรพระนารายณ์พระ อินทพระพิศวกกรรมถือเครื่องสำรับตามทำเนียมเข้ามาถววยพระพรวันคำรพ ๗ พราหมณาจารย์ถววยพระพรวันคำรพ ๘ ท้าวพญาถววยพรวันคำรพ ๙ ถววยข้างม้า จัตุรงค์ วันคำรพ ๑๐ ถววย ๑๒ พระคลัง วัน ๑๑ ถววยส่วยสัตตพิทยากร วัน ๑๒ ถววยเมือง ๑๓ ถือน้ำสุรามฤตย วัน ๑๔ ยกบ้านานเทพดา วัน ๑๕ ยกวางวันท้าว พญา วัน ๑๖ ยกวางวันขุนหมื่น วัน ๑๗ พระราชทานแก่พราหมณาจารย์ วัน ๑๘ ชักกรรมพฤกษ วัน ๑๙ วัน ๒๐ วัน ๒๑ สามวันปรายเงินทอง สามวันเล่นการ มโหรสพเดือนหนึ่ง ตั้งรูปกุมภกรรมที่ตรงฉานสูงเส้นหนึ่ง มหาดเลกเป็นพานร ลอดออกแต่ใน หู ตา จมูก ปาก ครั้นเสร็จการเสด็จด้วยพระราชาธิให้ทานรอบ เมือง จบการอินทราภิเศก”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในพระราชพิธีอินทราภิเศก มีการแสดงนาฏศิลป์ รำและการเล่นมหรสพ นอกเหนือไปจากการแสดงชกนาคศึกดาบรพี โดยมีการเล่นมหรสพเป็นเวลา 1 เดือน

ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดเกล้าฯ ให้จัดการถวายพระเพลิง พระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏมีนาฏศิลป์ ระบำ มหรสพทั้งปวงถวาย ความว่า²⁷

“แล้วพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถโปรดให้จัดการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเข้าบำเพ็ญพระราชกุศลแล้ว ก็ตรัสให้แต่งการซึ่งจะถวายพระเพลิงสมเด็จพระพุทธรูปเข้าหลวง เสร็จสรรพประดับด้วยเครื่องรองนาลังการทั้งหลาย หมายถึงอาทิกคือ พระสุเมรุมาศ สูงเส้น 11 วา ศอกศืบ และเมรุทิศเมรุรายประดับด้วยฉัตรทองฉัตรนาก ฉัตรเงินฉัตรเบญจรงค์ ชงเทียวบรรดการ จึงอัญเชิญพระศพเสด็จเหนือบุษบกพิมาน แล้วประดับด้วยกลิ่งกลดจามร บวรนิมิตประไพด้วยกาญจนดิเรก คุรียงคันทนาคาศเคียรคาน ด้วยภาพยนตร์ มงกุฎปิ่นรองนาค่างๆ ตั้งประดับเรียงรายย้ายโดยขบวนซ้ายขวา ทั้งท้าวพระยาสามนตราช พดุมามาตย์ราชเสนาบดีมนตรี मुखทั้งหลาย มาประดับแห่โดยหน้าหลังบุษบกพิมานนั้นแล้ว อัญเชิญพระศพเสด็จลีลาเคลื่อนแห่แห่น โดยขบวน เสด็จโดยรัถยาราชวัติ ไปยังพระสุเมรุมาศและบำเรอด้วยคุรียคนตรีฆ้องกลองแตรสังข์ นางรำระบำอันมโหฬารมหรสพทั้งปวงและนิมนต์พระสงฆ์สังฆวาส 10,000 ถวายทักษิณทานบูชาพระสงฆ์ทั้งปวง โดยบูรณราชประเพณีพระมหากษัตริย์ราชราชแต่ก่อน จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธรูปเข้าอยู่หัวก็ถวายพระเพลิง แล้วให้รับพระอัฐิธาตุเข้าไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์”

นอกจากเอกสารประวัติศาสตร์ทางไทยแล้ว ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเอกสารจดหมายเหตุของชาวต่างชาติ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง

²⁷ งานพระเมรุมาศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528) (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์น้อมเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง วันอังคารที่ 9 เมษายน พุทธศักราช 2528), หน้า 65-66.

ไทยและฝรั่งเศสได้จัดบันทึกสิ่งที่พบเห็นต่างๆ ในราชอาณาจักรสยาม มีการกล่าวถึงนาฏยศิลป์และมหรสพ ดังนี้

7. ละครจีน (จีว)²⁸

มหรสพอย่างหนึ่งคือละครจีน ซึ่งข้าพเจ้าชอบดูและอยากจะดูจนลาโรงที่เดียว แต่พอแสดงไปได้ไม่กี่ฉากเขาก็สั่งให้เลิกเสีย เพราะต้องไปรับพระราชทานเลี้ยง ละครจีนซึ่งคนสยามชอบไปดูกัน ทั้งๆ ที่ฟังไม่รู้เรื่อง พุดตามบทออกเสียงอยู่ในลำคอ คำพูดนั้นหลุดออกมาเป็นคำๆ และแต่ละคำที่ข้าพเจ้าได้ยินนั้นกั้นด้วยการเบ่งอก เพื่อเปล่งคำออกมาใหม่ทุกครั้งไป ราวกับมีใครเขาคอยจะบั่นคอหอยจะนั้น

8. การแสดงหุ่นกระบอก²⁹

หุ่นกระบอกในประเทศสยามนั้นเป็นใบ้ไม่ออกเสียง³⁰ หุ่นกระบอกที่มาจากประเทศลาวนั้น ยังมีคนชอบดูมากกว่าของประเทศสยามเองเสียอีก แต่ไม่ว่าจะเป็นหุ่นกระบอกของชาติไหนในสองประเทศนี้ ก็เป็นมหรสพพื้นๆ ไม่ขึ้นหน้าขึ้นตาในประเทศด้วยกันทั้งคู่

9. นักไต่ลวดและการละเล่นไม้สูงอีกหลายแบบที่นับว่าดีมา³¹

การเล่นไม้สูงของชาวสยามนับได้ว่าดีมาทีเดียว และราชสำนักสยามมักจัดให้มีการแสดงถวายทอดพระเนตรเสมอ ยามที่เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับอยู่ ณ เมืองละโว้...

²⁸ มร.เคอะ ลา ลู แบร์, ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 210.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211. ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, จดหมายเหตุลาตูแบร์ เล่ม 1 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 203 กล่าวว่าเป็นหุ่นตัวละครไม้.

³⁰ คือ ไม่มีคนพากย์ จากเชิงอรรถที่ 72 ใน สันต์ ท. โกมลบุตร, ราชอาณาจักรสยาม, หน้า 211.

³¹ มร.เคอะ ลา ลู แบร์, ราชอาณาจักรสยาม, หน้า 211-212.

12. งานมหรสพทางศาสนา ตามไฟในน้ำ บนบก และในพระบรมมหาราชวัง³²

อนึ่ง ชาวสยามมีมหรสพเนื่องในการพระศาสนาด้วย ลุดดูน้ำเริ่มลด ประชาชนพลเมืองจะแสดงความขอบคุณแม่คงคา ด้วยการประทีปโคมไฟขนาด ใหญ่ (ในแม่น้ำ) อยู่หลายคืน...

15. มหรสพสามอย่างของชาวสยาม³³

ชาวสยามมีมหรสพประเภทเล่นในโรงอยู่ 3 อย่าง อย่างที่ชาวสยามเรียกว่า โชน (cône) นั้น เป็นการร่ายรำเข้าๆ ออกๆ หลายคำรบตามจังหวะขอและ เครื่องดนตรีอย่างอื่นอีก ผู้แสดงนั้นสวมหน้ากาก (หัวโชน) และถืออาวุธ แสดง บทหนักไปในทางสู้รบกันมากกว่าจะเป็นร่ายรำ...มหรสพที่ชาวสยามเรียกว่า ละคร (Lacône) นั้นเป็นบทกวีนิพนธ์สดุดีความกล้าหาญเกมนานาฤทธิศิลป์ ใช้เวลา แสดงแสดงถึง 3 วัน ตั้งแต่ 8 โมงเช้าถึง 7 โมงเย็น... ส่วนระบำ (Rabam) นั้นเป็นการฟ้อนรำร่วมกันทั้งชายและหญิง ไม่มีบทบราฆ่าฟัน มีแต่เชิงโอ้อวดปฏิโลม กันเท่านั้น และเขาจัดการมหรสพชนิดนี้ให้เราชมพร้อมๆกันไปกับชนิดข้างต้นที่ ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงมาแล้ว... โชนกับระบำนั้นมักหาไปแสดงในงานปลงศพ ลงทีก ก็หาไปเล่นในงานอื่นๆ บ้าง และมีทำที่ว่ากรมมหรสพประเภทนี้ไม่เกี่ยวข้องกับ การพระศาสนาแต่อย่างใด ด้วยเป็นสิ่งที่จะต้องห้ามมิให้พระภิกษุสงฆ์ดู ละครนั้นมัก หาไปเล่นฉลองพระอุโบสถหรือพระวิหารที่สร้างใหม่ ในโอกาสอัญเชิญพระ พุทธรูปขึ้นประดิษฐานเป็นพระประธาน ณ ที่นั้น

สมัยธนบุรี

จากเอกสารจดหมายเหตุของลา ลู แบร์ ที่เดินทางเข้ามาในราชอาณาจักรสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ชมนาฏศิลป์มหรสพ โชน ละคร ระบำ จั้ว หุ่น การเล่นไม้สูง ได้ลวด ใน รัชกาลสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีหมายรับสั่ง เรื่อง การถวายพระเพลิงพระบรมศพ

³² มร.เดอะ ลา ลู แบร์, ราชอาณาจักรสยาม , หน้า 215.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217-219.

สมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ณ วัด บางยี่เรือนอก พ.ศ. 2319 (จ.ศ. 1138) มีนาฏยศิลป์
เนื่องในมหรสพหลายประเภท ดังความว่า³⁴

“กลางวัน โขน หลวงอินทเทพ 1 โขนขุนราชเสนี 1 (รวม) 2 โรงๆ ละ 7
ตำลึง วันละ 14 ตำลึง 3 วัน 2 ชั่ง 2 ตำลึง จี๊ว พระยาราชาศรัยฐิติ โรง 1 วันละ 4
ตำลึง 3 วัน 12 ตำลึง เทพทอง โรง 1 3 วัน 1 ชั่ง ช่องระทา โขน 4 โรง ราหณูญ 4
โรง หนักกลางวัน 2 โรง หุ่นยวน 1 โรง จี๊ว 2 โรง (รวม) 13 โรงๆ ละ 1 บาท วัน
ละ 3 ตำลึง 1 บาท (รวม) 3 วัน 9 ตำลึง 3 บาท หุ่นลาว 2 โรง ละ 2 บาท วันละ 1
ตำลึง 3 วัน 3 ตำลึง (รวม) 12 ตำลึง 3 บาท (รวม) 19 โรง 4 ชั่ง 6 ตำลึง 3 บาท

กลางคืน หนักไทย โรงใหญ่ 3 โรงๆ ละ 1 ตำลึง 2 บาท คีนละ 4 ตำลึง 2
บาท 3 คีน 13 ตำลึง 2 บาท หนักไทยโรงช่องระทา โรงๆละ 1 บาท คีนละ 2 ตำลึง
3 บาท 3 คีน 8 ตำลึง 1 บาท (รวม) 1 ชั่ง 1 ตำลึง 3 บาท หนักจีน 2 โรงๆ ละ 1 บาท
คีนละ 2 บาท 3 คีน 1 ตำลึง 2 บาท (รวม) 16 โรง 1 ชั่ง 3 ตำลึง 1 บาท (รวมทั้ง
กลางวันกลางคืน) 35 โรง 5 ชั่ง 10 ตำลึง

(รวมทั้งกลางวันกลางคืน) 35 โรง 5 ชั่ง 10 ตำลึง”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า ในสมัยธนบุรีมีนาฏยศิลป์ มหรสพ กลางวันคือ โขน
จี๊ว เทพทอง ราหณูญ หนักกลางวัน หุ่นยวน หุ่นลาว กลางคืนมี หนักไทย หนักจีน

สมัยรัตนโกสินทร์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อเสร็จการพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษกแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการสมโภชพระนครต่อเนื่องกันไป ให้มีการมหรสพ
ต่างๆ และมีละครผู้หญิงโรงใหญ่ เงินโรงวันละ 10 ชั่ง เป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ด้วยครบ 3 วัน³⁵

³⁴ ยิ้ม ปิณฑชยางกูร และคนอื่นๆ, ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี (กรุงธนบุรี : คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัชมุนตรี, 2523), หน้า 8.

³⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงนิพนธ์อธิบาย (กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2531), หน้า 31.

เมื่อ พ.ศ. 2344 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ฉลองวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีมหรสพต่างมากมาย ได้แก่ โขนอุโมงค์โรงใหญ่ หุ่นละคร มอญรำ โขนครุฑ คุลิตีไม้ ปรบไก่ จั้วจิ้น ฉนวนหกคะเมน ต่ายทวด ลอดห่วง รำแพน นอนหอกนอนคาบ สิงโตล้อแก้ว และมวญ

ใน พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมีพระราชศรัทธาให้มีการสมโภชพระแก้วมรกตอีกครั้งหนึ่ง การสมโภชมีละครผู้หญิงข้างในโรงละครใหญ่และการเล่นต่างๆ สมโภชเวลากลางวัน พร้อมกันตั้งแต่เดือน 6 แรม 11 ค่ำ จนถึงเดือน 7 ขึ้น 2 ค่ำ เป็นกำรบ 7 วัน³⁶

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ พ.ศ. 2354 นับเป็นปีที่สามของรัชกาล มีงานพระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในการนี้มีโรงรำระหว่างระทาสีบห้าโรง ให้ตั้งเสาหกสามต่อหน้าระทาสี หกสี่ แปดสี่ มีโรงโขนละครโรงจั่ว สิ่งละสอง โรงโขนโรงใหญ่หนึ่ง มีต้นกัลปพฤกษ์ทั้งแปดทิศ ไม้ลอยลวดเลวลวดลังกา นอนร้านหอก ร้านคาบคาบค้อน บ่วงพวง บ่วงเพลิง เล่นที่หน้าไม้สามต่ออีกเป็นหลายอย่าง³⁷

นอกจากนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสร้างพระอุโบสถใหม่ มีพระระเบียงล้อมรอบ พระประธานในพระอุโบสถ พระวิหาร โปรดให้ขอแรงพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการ ช่วยทำกุฎิพระสงฆ์เป็นตึกขัดแตะถือนูน ครั้นการสำเร็จจึงได้มีงานฉลองในปี 2363 เล่นละครหลวงโรงเล็ก เล่นเรื่องรามเกียรติ์ ตอน บุศลพ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ พระราชทานนามพระอารามเปลี่ยนใหม่ว่า วัดอรุณราชวราราม³⁸

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2391 โปรดเกล้าฯ ให้ฉลองวัดพระเชตุพน เป็นการมหรสพอย่างใหญ่ การฉลองมีโขนโรงใหญ่ติดรอก มีเครื่องเล่นทุกสิ่ง³⁹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2402 เป็นปีที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนินไปเฉลิมพระมหามณเฑียรใหม่ “พระที่นั่งอนันตสมาคม” พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูล

³⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 84.

³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 25-26.

³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 77-78.

³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 131.

ละอออรุณีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในเวียนเทียนสมโภชพระที่นั่ง ประโคนปีพาทย์ กลองแขก แตรสังข์ ช้องชัย มี่งานสมโภชไม้ลอย เดินลวด นอนร้านหอกดาบ โมงครุ่ม ญวน หก⁴⁰

ในรัชสมัยเดียวกัน เมื่อ พ.ศ. 2403 เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปพระพุทธบาททวยภยอคมฉพ และบรรจุพระบรมธาตุ มีสวดมนต์พระพุทธมนต์บนสถานพระพุทธบาท เวลาค่ำมีระบำ พอเป็นวัน พระฤกษ์ยกยอดพระมณฑปบรรจุพระบรมธาตุในพระมกุฎพันชนเจดีย์แล้วมีละครด้วย⁴¹

ครั้น พ.ศ. 2404 ได้ทำการฉลองสมโภชพระพุทธนุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย ในพระ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาเช้าเวลาบ่าย มีมงครุ่ม ไม้ลอย ญวนหก กระอ้วแทงควาย แทงพิลัย เวลาค่ำมีดอกไม้เพลิงต่าง ๆ ครบทุกสิ่ง สมโภช 4 วัน 4 คืน⁴²

ต่อมา พ.ศ. 2405 โปรดฯให้มีพระราชพิธีรับสุพรรณบัฏ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า จุฬาลงกรณ์ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โปรดฯให้มีละครสมโภช⁴³

ใน พ.ศ. 2407 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ทรงคล้องได้ ช้างเผือก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับวังจันทร์เกษม โปรดฯให้มี ละครข้างใน และการละเล่นอื่น ๆ อีกเป็นหลายอย่าง สมโภชที่หน้าเพนียด 3 วัน 3 คืน เป็นการ ใหญ่ แล้วก็เสด็จกลับมา⁴⁴

พ.ศ. 2408 โปรดฯให้โสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ มีเครื่องเล่น หกคะเมนไต่ลวด นอนหอก นอนดาบ ากบค้อนเล่นกลต่าง ๆ รายเข้ามาตามหว่างราชวัติถึงประตู พิมานไชยศรี ชั้นในก็มีมงครุ่ม กุลาตีไม้ กระอ้วแทงควาย แทงพิไสย มีระเบง แต่ระบำนั้นแต่งเจ้า จอมละครรำ ออกไปรับเมื่อพระที่นั่งประทับเกยเย็บยัด⁴⁵

⁴⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (ม.ป.ท. : การ พิมพ์เกื้อกูล, 2507) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอนงค์ เทียรนราช ณ เมรุวัด มกุฎกษัตริยาราม วันที่ 21 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2507), หน้า 107.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 122-123.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136-137.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชพระพุทธชินราชเมืองพิษณุโลก แล้วมีหนังสือคร ดอกไม้เพลิง สมโภชพระพุทธชินราช⁴⁶

พ.ศ. 2410 โปรดฯให้ฉลองวัดปทุมวนาราม มีการสมโภชไขน หุ่น ละคร จิว ไม้ตำไม้สูง 3 วัน เวลาค่ำมีหนังสือ มีระทา และดอกไม้เพลิงต่าง ๆ 4 คิน⁴⁷

ทุกปีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การพระราชพิธีตรุษเดือน 5 ขึ้น 1 ค่ำ มีละครสมโภชพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท⁴⁸

พ.ศ. 2411 เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระแก้วมรกต วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดฯให้มีโขนและการเล่นต่าง ๆ ที่หน้าพระที่นั่งไชยชุมพล เวลาค่ำมีหนังสือและดอกไม้เพลิง สมโภชพระแก้วมรกตเป็นการบูชา⁴⁹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชชมงกุฎที่กรุงเก่า ยังพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ใน ร.ศ. 126 และเสด็จออกประทับพระที่นั่งรัตนสิงหาสน์ทอดพระเนตรกรมหรสพต่าง ๆ คือ ระเบง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ ไม้ลอย ฉวนหก นอนหอก นอนดาบ ใต้ลวด กระดิวแทงควาย แทงวิไสย และมีการมหรสพ คือ โขนสองโรง หุ่นสองโรง มอญรำสามโรง ลครสองโรง แล้วทอดพระเนตรสรรพกีฬา คือ แข่งระแทะ วิ่งวัวคน ชกมวย เป็นต้น⁵⁰

ครั้น 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 (ร.ศ. 127) มีพระราชพิธีมังคลาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางศิลาก่อพระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคมในตอนเช้า ครั้นเวลาบ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประทับพลับพลา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายพระบรมรูปทรงม้า ในเวลานั้นทหารบก ทหารเรือ ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ประโคมดุริยางค์เล่นการมหรสพสมโภชเป็นการใหญ่ มีกุลาตีไม้ โมงครุ่ม เป็นต้น⁵¹

⁴⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 182.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193-194.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 204.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

⁵⁰ จดหมายเหตุพระราชพิธีมังคลาภิเษก ร.ศ. 126, 127 (กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2527), หน้า 28.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97-98.

ตารางประเภทของนาฏยศิลป์ที่ปรากฏตามหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์

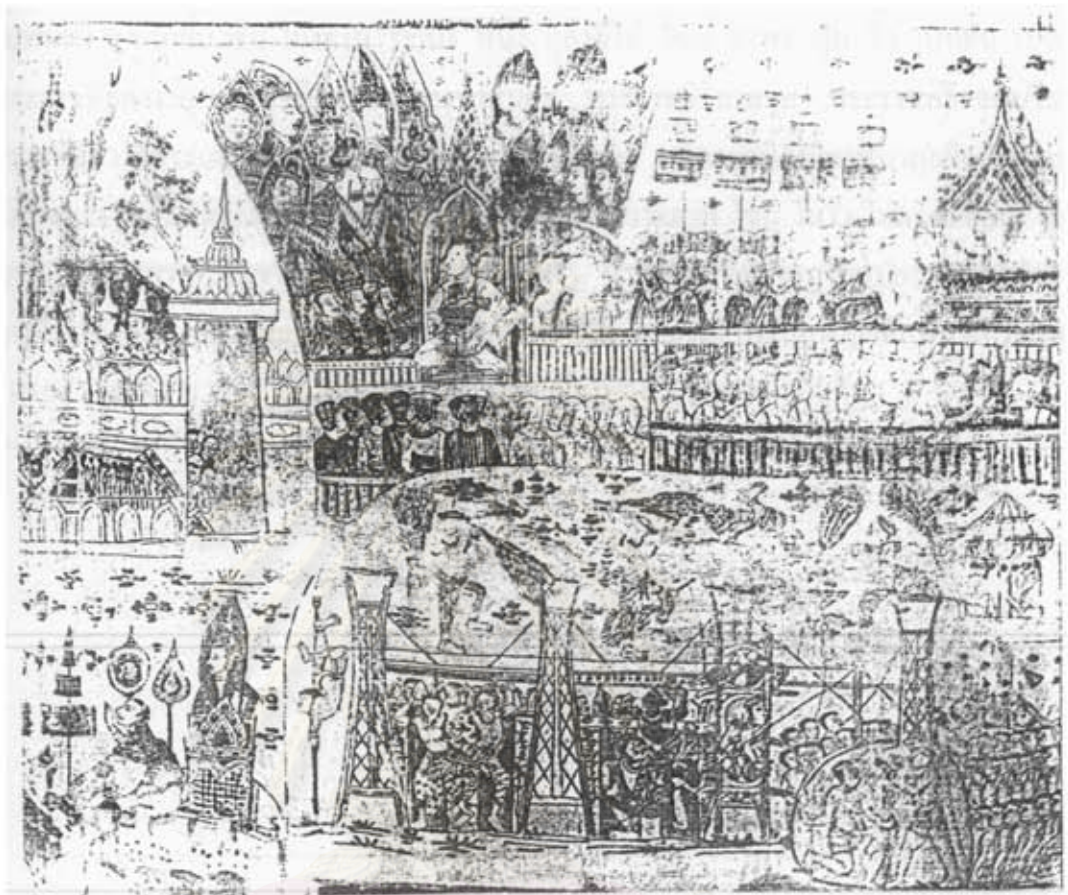
ประเภท	สมัยสุโขทัย	สมัยอยุธยา	สมัยธนบุรี	สมัยรัตนโกสินทร์
1. ระบำ	✓	✓	✓	
2. โมงครุ่ม (หมงครุ่ม)		✓		✓
3. ระเบง		✓		✓
4. รำดาบ		✓		
5. หนัง, หนังไทย		✓	✓	✓
6. กุลาตีไม้		✓		✓
7. ใต้เชือก, ใต้ลวด		✓		✓
8. รำแพน (เล่นแพน)		✓		✓
9. พุ่งออก		✓		
10. บิงรนู		✓		
11. ชักศึกคำบรรพ์		✓		
12. จีว		✓	✓	✓
13. หุ่น		✓		
14. ไม้สูง		✓		
15. โขน		✓	✓	✓
16. ละคร		✓		✓
17. เทพทอง			✓	
18. หุ่นญวน			✓	
19. หุ่นลาว			✓	
20. หนังจีน			✓	
21. มอญรำ				✓
22. ปรบไค้				✓
23. ญวนหกคะเมน				✓
24. นอนหอกนอนดาบ (นอนรำนหอกรำนดาบ)				✓
25. สิ่งโตล่อแก้ว				✓
26. มวย				✓
27. ไม้ลอย				✓
28. ลวดลึงกา				✓

ตารางประเภทของนาฏศิลป์ที่ปรากฏตามหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ (ต่อ)

ประเภท	สมัยสุโขทัย	สมัยอยุธยา	สมัยธนบุรี	สมัยรัตนโกสินทร์
29. คาบค้อน				✓
30. บ่วงพวง				✓
31. บ่วงเพลิง				✓
32. กระอ้วกแทงควาย				✓
33. แทงพิสัย(แทงพิไสย)				✓
34. หุ่น				✓
35. ไม้ดำไม้สูง				✓
36. แข่งระแทะ				✓
37. วิ่งวัวคน				✓

2.7 ภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีบนจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา

ภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีบนจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยามีปรากฏที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่า วัดเกาะ ตั้งอยู่ตำบลท่าราบ ในอำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี วัดนี้คงสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เพราะจิตรกรรมที่วาดไว้ที่ฝาผนังภายในอุโบสถ มีบอกปีที่วาดภาพไว้เป็นปี พ.ศ. 2277 ในระยะเริ่มต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) จิตรกรรมที่วาดไว้ในอุโบสถนี้เป็นเรื่องพุทธประวัติและเรื่องไครภูมิ ทางด้านซ้ายของพระประธานเป็นภาพงานพระเมรุพระพุทธเจ้า ด้านล่างของภาพมีมหรสพหลายอย่างฉลอง เช่น โขน โนรา ใต้ลวดครำแพน หกคะเมน ชกมวย (ภาพที่ 1 หน้า 25) ภาพจิตรกรรมนี้แสดงงานพระเมรุพระพุทธเจ้าอยู่เบื้องบนของภาพมีพระล่อง (หีบ) พระบรมศพพระพุทธองค์ตั้งอยู่บนพระเบญจา มีฉัตรสามชั้นจำนวนสี่คันประดับด้านขวาของพระบรมศพ ซึ่งรายล้อมรอบด้วยพระภิกษุที่มาชุมนุมกันในพระราชพิธีนี้ ส่วนเบื้องล่างของภาพจิตรกรรมมีนาฏศิลป์มหรสพสมโภชบริเวณใกล้ระทาก มีโขน โนรา ซึ่งแสดงอยู่ในโรงมหรสพระหว่างช่องระทากี่ต้น ระหว่างช่องระทากี่ต้นที่สองและต้นที่สาม เป็นโรงโขนภายในโรงมีผู้แสดงชายสองคนทำท่ารบขึ้นลอย ระหว่างช่องระทากี่ต้นที่สามและต้นที่สี่ เป็นโรงละครโนรามิผู้แสดงชายสองคนทำท่ารำคู่กัน ถัดจากระทากี่ต้นที่สี่ไปทางขวามีการละเล่นหกคะเมน ส่วนหน้าระทากี่ต้นที่สองมีการละเล่นบ่วงเพลิง ระหว่างช่องระทากี่ต้นที่หนึ่งถึงต้นที่สี่ มีผู้แสดงชายสี่คนทำท่าใต้ลวดครำแพน และหน้าระทากี่ต้นแรกมีการชกมวย

ภาพที่ 1 นาฏยศิลป์มหรสพสมโภช ได้แก่ โนรา (ตรงกลางคอนล่างของภาพ) โขน (ทางขวาตอนล่างของภาพ) แสดงภายในโรงมหรสพระหว่างช่วงระथा เบื้องหน้าระथाมีโคตวครำแพน ถัดจากระथाคั่นตุศห้ายมีเกกะเมน (ทางซ้ายตอนล่างของภาพ) นอกจากนี้มีกีฬาขอมวย (ทางขวาตอนล่างของภาพ) เหล่านี้ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย ในเรื่องพุทธประวัติ คอน งานพระเนรูพระพุทธรเจ้า ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

ที่มา : น.๗ ปากน้ำ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดเกาะแก้วสุทธาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), หน้า 46.

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า นาฏศิลป์เริ่มมีปรากฏตามหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยสุโขทัย คือ ระบำ และได้แสดงเนื่องมาถึงสมัยอยุธยา ในสมัยอยุธยามีการเพิ่มนาฏศิลป์ประเภทต่าง ๆ มากขึ้น เช่น โมงครุ่ม ระเบง หนั่ง ภูตาคีไม้ โขน ตะคร หุ่น จี๊ว เป็นต้น เนื่องในพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นพิธีเปิดเสนาของพระนคร พระราชพิธีอาสาสุส พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีถวายพระเพลิงบรมศพพระมหากษัตริย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีบดินทรกรรมฝาผนัง จำนวน 1 ภาพ ซึ่งวาดภาพ โขน โนรา ใต้ลวดราแพน หกคะเมน เป็นมหรสพสมโภชในงานพระเมรุพระพุทธเจ้า นาฏศิลป์ที่ปรากฏในสมัยอยุธยาจะยังคงปรากฏในสมัยต่อมา คือ สมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ และจะมีปรากฏนาฏศิลป์บางประเภท เช่น กระจ้อวแทงควาย แทงวิสัย นอนหอกนอนดาบ บ่วงพวง บ่วงเพลิง เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย